

Національна академія педагогічних наук України
Інститут проблем виховання

ДЖАФАРОВА ОКСАНА СЕРГІЇВНА

УДК 37.015.31: 37.018.32:7

**АКТИВІЗАЦІЯ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ УЧНІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ САНАТОРНИХ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ
У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання НАПН України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Рагозіна Вікторія Валентинівна,
Інститут проблем виховання НАПН України,
провідний науковий співробітник лабораторії
дошкільної освіти і виховання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Канішевська Любов Вікторівна,
Гуманітарно-педагогічний інститут
Національного університету біоресурсів та
природокористування України,
професор кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Калініченко Олена Василівна,
Національний авіаційний університет,
доцент кафедри комп'ютерних технологій
дизайну і графіки.

Захист дисертації відбудеться “ 04 ” жовтня 2016 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині та на офіційному сайті Інституту проблем виховання НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

Автореферат розіслано “ 29 ” серпня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. А. Комаровська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Глибокі соціальні зміни в українському суспільстві зумовлюють трансформацію системи освіти, провідною метою якої стає особистість соціально мобільна, творчо активна, здатна до саморозвитку та самореалізації.

Концептуальні основи формування творчої особистості як найвищої цінності суспільства відображено в Законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Державних стандартах освіти, Основних орієнтирах виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України, Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, де наголошено на необхідності створення умов для максимально повного забезпечення потреб, розвитку здібностей і творчих якостей школярів, їх творчого самовираження.

Про значення творчості як здатності людини знаходити нові й інноваційні ідеї та рішення йдеться у Конвенції ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття культурного самовираження. Головним завданням освіти, як зазначено у Доповіді Міжнародної комісії з освіти для XXI століття “Освіта. Прихований скарб”, є надання можливості всім без винятку дітям проявити свої таланти і весь свій творчий потенціал.

Теоретичні засади дослідження творчого самовираження особистості закладено у філософських дослідженнях Л. Ази, В. Андрущенка, П. Гуревича, І. Надольного та інших; у психолого-педагогічному аспекті розглянуто в роботах К. Абульханової-Славської, І. Бега, Л. Буєвої, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Кононко, О. Леонтєва, А. Маслоу, В. Моляко, Г. Олпорта, А. Петровського, К. Роджерса, В. Слободчикова та інших учених.

Педагогічні підходи до пошуку сутності феномену творчого самовираження особистості та особливостей його формування висвітлено М. Аль-Рікабі, А. Аніщук, А. Богуш, А. Бойко, С. Брікуновою, І. Гудковим, О. Зиковою, А. Лобовою, Т. Нікішиною, І. Оніщук, В. Салютновою, Н. Слотою, А. Солдатовою, П. Харченко, Н. Чаніловою, О. Шіндяєвою, В. Шкель, І. Шкуратовою та іншими. У тому числі дослідники наголошують на різноманітті сфер творчого самовираження особистості: науково-дослідницькій (Є. Омельченко), мовленнєвій (А. Аніщук, А. Богуш, Т. Нікішина, І. Шкуратова) тощо.

Фундамент для творчого самовираження особистості становить її діяльність у сфері мистецтва. Теоретико-методичні основи мистецької педагогіки досліджувалися І. Зязюном, О. Комаровською, Л. Масол, Н. Миропольською, Г. Падалкою, О. Рудницькою, Г. Шевченко та іншими. Вчені підкреслюють унікальність кожного виду мистецтва у формуванні творчої особистості (музики – М. Деньгіна, І. Оніщук, Н. Слота, П. Харченко, театру – О. Комаровська, Л. Лимаренко, хореографії – Р. Бенешук, І. Поклад, В. Богута). Питання творчого розвитку засобами образотворчого мистецтва, дотичні до теми дисертації, розкрито у працях О. Калініченко, В. Кардашова, С. Коновець, В. Котляра, І. Мужикової, В. Рагозіної, М. Ростовцева, І. Руденко та інших. Безпосередньо перебіг творчого самовираження в

образотворчій діяльності вивчався М. Аль-Рікабі, К. Беляковою, С. Брікуною, А. Крїнциною, О. Михайловою, В. Салютною, М. Сталь, А. Яфальян.

Особливо сприятливим для творчого самовираження у художній діяльності є період 6–10 років, коли у дитини формується ядро особистості, вибудовується цілісна картина світу, інтенсивно розвивається емоційно-чуттєва сфера і здібності (Л. Божович, Л. Венгер, Л. Виготський, Я. Коломінський, Н. Лейтес, О. Леонтєв, Г. Люблінська, В. Мухїна, Б. Теплов, Б. Ельконін та інші).

Гостро актуальною є проблема творчого самовираження учнів в умовах роботи санаторних шкіл-інтернатів, що посіли особливе місце у системі загальної середньої освіти, зокрема серед загальноосвітніх шкіл-інтернатів, виконуючи реабілітаційно-оздоровчу, навчально-виховну, розвивальну функції.

Проблеми діяльності шкіл-інтернатів постійно привертають увагу вчених, праці яких висвітлюють місце і роль закладів у вітчизняній освіті (В. Липинський, В. Кура, М. Стельмахович, В. Ступарик, О. Сухомлинська), особливості освітнього процесу в інтернатах різних типів (О. Бондар, В. Демиденко, Б. Кобзар, В. Покиданов, В. Слюсаренко, М. Ярмаченко), окремі аспекти навчання і виховання, трудової підготовки, організації відпочинку й дозвілля вихованців (О. Бондар, В. Галузинський, Л. Канішевська, Б. Кобзар, Б. Мельниченко, Е. Постовойтов, В. Слюсаренко) тощо.

Проте в річищі сучасних досліджень питання діяльності шкіл-інтернатів санаторного типу вивчалось лише частково, зокрема вченими розглядається створення оптимального загального режиму школярів (В. Слюсаренко, В. Покиданов); зміст психогієни навчально-виховного процесу (С. Болтівець); організація реабілітаційно-виховного процесу для дітей із захворюваннями серцево-судинної системи (А. Наточій), форми і методи соціально-виховної роботи (А. Капська). Натомість питання виховання і творчого розвитку особистості залишаються малодослідженими. Як наслідок, у педагогічній практиці недооцінюється виховний потенціал шкіл-інтернатів санаторного типу в напрямі формування творчих якостей вихованців; недостатньо враховується специфіка навчально-виховної роботи з молодшими школярами щодо активізації їх творчого самовираження у художній діяльності, використання якої може дієво позитивно впливати на загальний розвиток вихованців, їхні цінності і потреби, і в кінцевому підсумку – сприяти відновленню здоров'я, коригуючи психологічний стан.

Отже, ґрунтовне розроблення проблеми творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності дозволить усунути наявні суперечності між:

- соціальними потребами суспільства у творчій особистості, яка реалізує свої можливості у життєдіяльності, і недостатнім теоретичним обґрунтуванням проблеми творчого самовираження школярів;

- значним комплексним – навчально-виховним, творчо-розвивальним, оздоровчо-лікувальним, арт-терапевтичним – ефектом мистецької творчості для вихованців школи-інтернату санаторного типу і його недооцінкою педагогічною практикою, яка обмежується традиційно-застарілим підходом до організації художньої діяльності в урочній і позаурочній роботі;

– високим виховним потенціалом образотворчого мистецтва у формуванні особистості молодшого школяра та відсутністю навчально-методичного забезпечення художньо-творчої діяльності учнів у системі санаторних шкіл-інтернатів, що обмежує можливості творчого самовираження учнів.

Таким чином, недостатня розробленість проблеми і необхідність подолання зазначених суперечностей зумовили вибір теми дисертації: **“Активізація творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності”**.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складником науково-дослідної роботи лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти Інституту проблем виховання НАПН України “Методичне забезпечення змісту мистецької освіти та естетичного виховання в середній загальноосвітній школі” (реєстраційний номер 0103U001165). Тему затверджено вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 5 від 27.03.2008 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 22.04. 2008 р.).

Мета дослідження – на основі аналізу наукових джерел з проблеми творчого самовираження обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови і технологію активізації творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності.

Завдання дослідження:

1. Шляхом теоретичного аналізу розкрити сутність поняття “творче самовираження учнів початкових класів у процесі художньої діяльності”.

2. Схарактеризувати потенціал художньої діяльності як засобу активізації творчого самовираження молодших школярів та розкрити його специфіку в умовах роботи санаторних шкіл-інтернатів.

3. Визначити критерії, показники та виявити рівні творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у художній діяльності.

4. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності.

5. Розробити та апробувати технологію активізації творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності.

Об’єкт дослідження – процес творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів.

Предмет дослідження – педагогічні умови і технологія активізації творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: особистісно орієнтований (І. Бех, Є. Бондаревська, І. Якиманська) і діяльнісний (Л. Виготський, О. Леонтєв, С. Рубінштейн) наукові підходи до виховання та розвитку особистості; філософські вчення щодо природи самовираження (Л. Аза, В. Андрущенко, П. Гуревич, І. Надольний); положення теорії естетичного виховання засобами мистецтва (І. Зязюн, О. Комаровська, Л. Масол, Н. Миропольська, Г. Падалка, О. Рудницька, Г. Шевченко); дослідження вікової психології про сенситивність

молодшого шкільного віку до творчості (Л. Божович, Л. Виготський, Н. Лейтес, О. Леонтьєв, Г. Люблінська, В. Мухіна, Б. Ельконін); праці з теорії і практики діяльності шкіл-інтернатів (А. Бондар, В. Галузинський, Б. Кобзар, Б. Мельниченко, А. Наточій, Е. Синявина, В. Слюсаренко, Т. Сурніна).

Для вирішення поставлених завдань використано такі **методи** дослідження:

теоретичні: аналіз філософських, психологічних, педагогічних джерел з проблеми дослідження для визначення ключових понять; аналіз законодавчих і нормативно-правових документів про санаторні школи-інтернати, зокрема програм і навчально-методичного забезпечення викладання образотворчого мистецтва для обґрунтування педагогічних умов і технології активізації творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності;

емпіричні: педагогічне спостереження, діагностувальні творчі завдання, аналіз художніх робіт учнів, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи), анкетування педагогів – з метою визначення стану сформованості творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів і перевірки ефективності обґрунтованих педагогічних умов і технології активізації творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності;

статистичні: методи математичної статистики для обробки експериментальних даних (критерій Колмогорова-Смірнова, критерій К. Пірсона для перевірки достовірності результатів формувального етапу педагогічного експерименту).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше розкрито сутність поняття творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності як саморозкриття і творче самовиявлення “образу-Я” школярами у процесі створення художніх образів і презентації результатів художньої діяльності; визначено критерії та показники творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів в процесі художньої діяльності (мотиваційно-емоційний: потреба у художньо-творчому самовираженні, інтерес до інтерпретування і створення художніх образів, спрямованість на емоційно-естетичний тип взаємодії з навколишнім світом; когнітивний: розуміння понять образотворчого мистецтва; усвідомлення виразності засобів образотворчого мистецтва (колір, композиція, форма, ритм, величина) у створенні художнього образу, уявлення про розмаїття художніх технік і способів творчого самовираження; діяльнісно-результативний: експериментування з художніми матеріалами та інструментами; комбінування і створення нових художніх технік та прийомів роботи; уміння втілювати власні задуми художніми засобами; комунікативний: позитивна взаємодія з іншими людьми у процесі співтворчості; уміння продуктивно обговорювати результати своєї художньої творчості та художніх робіт інших; готовність презентувати свої художні роботи іншим); обґрунтовано педагогічні умови (опанування молодшими школярами понять образотворчого мистецтва в контексті пізнання законів природи; впровадження регіонального компоненту у зміст художнього навчання і виховання в санаторних школах-інтернатах; розширення можливостей творчого самовираження учнів 6 (7)–10 років у процесі використання нетрадиційних художніх технік; ампліфікація художнього

досвіду учнів початкових класів в умовах гурткової роботи санаторних шкіл-інтернатів); розроблено технологію активізації творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності як системи процедур поетапного розгортання процесу художньо-творчої діяльності школярів у єдності змісту, методів мотивування учнів до максимально повного розкриття своєї особистості художніми засобами, форм урочної і позаурочної діяльності, прийомів активізації художньої творчості, які спрямовувалися на досягнення мети – підвищення рівнів творчого самовираження молодших школярів;

уточнено характеристику поняття “художня діяльність молодших школярів” як продуктивної образотворчої діяльності, у якій молодший школяр відображає дійсність, висловлює і втілює своє ставлення до неї у процесі сприймання й оцінювання творів, здобуття знань про мистецтво і створення художніх образів;

подальшого розвитку набули: методи і прийоми активізації творчого самовираження учнів початкових класів засобами образотворення в урочній та позаурочній роботі санаторних шкіл-інтернатів; систематизація нетрадиційних художніх технік у художньому навчанні молодших школярів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні й впровадженні в освітній процес санаторних шкіл-інтернатів методик діагностування творчого самовираження молодших школярів у художній діяльності, авторської програми і системи занять гуртка з художньої діяльності молодших школярів “Художні казки кримської природи. Створюємо власноруч” (рекомендованих Вченою радою психолого-педагогічного факультету РВНЗ “КІПУ”, протокол № 1 від 19 вересня 2013 року).

Результати дослідження можуть бути використані вчителями образотворчого мистецтва, початкових класів закладів інтернатного типу та загальноосвітніх навчальних закладів, педагогами позашкільних навчальних закладів у гуртковій роботі з молодшими школярами; у процесі підготовки майбутніх вчителів мистецтва і початкової школи (курси “Образотворче мистецтво з методикою викладання в початковій школі”, “Трудове навчання з методикою викладання в початковій школі”, “Інтегроване вивчення “Мистецтва” і технології навчання в початковій школі”), в організації педагогічної практики студентів вищих педагогічних навчальних закладів; у системі післядипломної педагогічної освіти.

Наукові положення дисертації **впроваджено** у навчально-виховний процес навчальних закладів Криму: “Джанкойська загальноосвітня санаторна школа-інтернат”, “Феодосійська загальноосвітня санаторна школа-інтернат”, “Лівадійська загальноосвітня санаторна школа-інтернат”, “Євпаторійська загальноосвітня санаторна школа-інтернат”, “Алупкінська загальноосвітня санаторна школа-інтернат” (довідка № 01-14/1128 від 23.12.2014 р.) та санаторної школи-інтернату І–ІІ ступенів № 20 Шевченківського району м. Києва (довідка № 139 від 08.04.2016).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертації оприлюднено автором в доповідях на наукових і науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – “Дошкільна, переддошкільна і початкова ступені освіти” (Одеса, 2011), “XXI век: гуманистический контекст художественного образования” (Севастополь, 2012), “Этнодизайн: европейский вектор развития и национальный контекст” (Полтава, 2013), “Искусство и наука

третього тисячелеття” (Сімферополь, 2013), “Гуманістичні орієнтири мистецької освіти” (Київ, 2013), “Мистецька освіта в культурному просторі України ХХІ століття” (Київ, 2015); “Образование: традиции и инновации” (Прага, 2015); “Регіональні культурні, мистецькі та освітні практики” (Київ, 2016); *всеукраїнських* – “Культурно-мистецьке середовище: творчість та технології” (Київ, 2012), “Январские педагогические чтения: теоретические и методологические проблемы современного образования” (Сімферополь, 2013–2015), “Актуальні питання мистецької педагогіки: традиції та інновації” (Хмельницький, 2014); *міжвишівських* – “Традиции и инновации в педагогике начальной школы” (Сімферополь, 2012–2015), “Молодая наука” (Євпаторія, 2014); *республіканських* – семінарах для вчителів початкових класів (Сімферополь, 2014–2015). Результати дисертації обговорювалися на засіданнях лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти і звітних науково-практичних конференціях Інституту проблем виховання НАПН України (Київ, 2009–2013).

Публікації. Зміст і результати дослідження висвітлено в 16 одноосібних публікаціях автора, з них: 8 статей у вітчизняних наукових фахових виданнях, 1 стаття в зарубіжному періодичному виданні, 1 навчальний посібник, 6 статей у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (321 найменувань, із них 5 іноземними мовами) та 6 додатків на 48 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 297 сторінок, з них 214 сторінок основного тексту. Робота містить 26 таблиць та 7 рисунків на 38 сторінках (6 таблиць на 7 повних сторінках в основному тексті дисертації).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дисертації, ступінь розробленості проблематики, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, теоретико-методологічну основу, схарактеризовано методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію і впровадження результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У *першому розділі* – “**Теоретичні засади творчого самовираження учнів початкових класів у процесі художньої діяльності**” – подано узагальнений аналіз наукових джерел з проблеми дослідження; розкрито сутність творчого самовираження учнів початкової школи у процесі художньої діяльності; виокремлено різновиди художньої діяльності та з'ясовано її виховний потенціал як засобу активізації творчого самовираження у молодшому шкільному віці.

Аналіз наукових джерел засвідчив міждисциплінарний характер досліджуваної проблеми і різноаспектність розуміння сутності творчого самовираження особистості.

Феномен творчого самовираження трактується у філософії як процес визначення і вираження себе, своєї індивідуальності, постійного розширення можливостей людини у її становленні і розвитку (Л. Аза, В. Андрущенко, П. Гуревич, М. Бахтін, О. Лосєв, І. Надольний та інші).

У психології творче самовираження розглядається з позиції розвитку психічних якостей особистості як складний процес виявлення нею внутрішньої сутності й індивідуальності у діяльності, що є значущим для суб'єкта і має значення для суспільства (К. Абульханова-Славська, І. Бех, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Кононко).

Самовираження людини тлумачиться педагогікою як безперервне розкриття і формування “образу-Я” – прагнень, думок, почуттів, емоцій, уявлень, що супроводжується потужним бажанням і стійким потягом проявляти себе в одній чи кількох сферах, виражати індивідуальність, заявляти про себе іншим членам соціуму, що сприяє її розвитку і саморозвитку (А. Аніщук, А. Богуш, А. Бойко, С. Брікунова, О. Зикова, І. Оніщук, В. Салютнова та інші). Самовираження реалізується у процесі та результатах індивідуальної або колективної діяльності людини. Творче самовираження наявне в кожній сфері діяльності людини, визначається актуалізацією та реалізацією нею своїх задатків і здібностей (А. Бойко), проявом творчих можливостей у різноманітні сфер (О. Зикова), що має наслідком максимально повне виявлення особистістю свого внутрішнього “Я” (К. Беякова, А. Солдатова). Науковці досліджують особливості індивідуального, особистісного (О. Кононко, Н. Чанілова, В. Шкель), емоційного (О. Шіндяєва) самовираження та його специфіку в мовленнєвій (А. Аніщук, А. Богуш, Т. Нікішіна, І. Шкуратова), музичній (М. Деньгіна, І. Оніщук, Н. Слота, П. Харченко), образотворчій (М. Аль-Рікабі, С. Брікунова, А. Крініцина, О. Михайлова, В. Салютнова, М. Сталь, А. Яфальян) діяльності.

Психологи (В. Дружинін, Л. Єрмолаєва-Томіна, Е. Ільїн, Д. Пономарьов) виокремлюють етапи творчого самовираження з огляду на психологічні механізми творчого процесу, що важливо і для художньої діяльності: мотивація до творчого самовираження (характеризується нездоланим прагненням людини реалізувати себе, проявити свої можливості і вступати в нові взаємини з навколишнім світом); розкриття потенційних можливостей (супроводжується вивільненням бажаних і реальних уявлень особистості про себе, своїх емоцій і почуттів; втілення уявлень, емоцій і відносин зовні – шляхом здійснення задуму); пізнання самого себе і навколишньої дійсності у процесі творчої діяльності, що невід'ємно від формування самооцінки; подальший розвиток і саморозвиток особистості, спрямований на більш повну реалізацію себе як творчої особистості.

Аналіз джерел з вікової психології та власний педагогічний досвід дисертанта підтверджують: у молодшому шкільному віці творче самовираження детермінується особливостями віку 6 (7)–10-річних дітей, для яких суттєвим є гострота і свіжість сприймання, допитливість, яскравість уваги, інтенсивний розвиток емоційно-чуттєвої сфери, потреба у вільній творчості (М. Абрамова, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін), використання своїх можливостей у різних видах діяльності (Д. Фельдштейн), серед яких особливого значення набуває художня діяльність.

В естетико-мистецтвознавчих дослідженнях та працях з педагогіки мистецтва художня діяльність розглядається у широкому контексті – як діяльність у різних видах мистецтва (Н. Ветлугіна, О. Комаровська, Л. Левчук, Л. Масол, О. Наконечна, О. Оніщенко та інші), а також у вузькому – як власне образотворча (О. Біла, І. Демченко, О. Калініченко, Н. Краснова, Н. Медведєва, І. Руденко, Г. Сотська, Г. Сухорукова, В. Чернякова, О. Шевнюк, Т. Шевчук та інші). Дисертант, визнаючи

правомірність широкого тлумачення дефініції, дотримується її конкретизації як образотворчої і розглядає *художню діяльність* як продуктивну образотворчу діяльність, у якій молодший школяр відображає дійсність, висловлює і втілює своє ставлення до неї у процесі сприймання й оцінювання творів, здобуття знань про мистецтво і створення художніх образів.

Таким чином, *творче самовираження учнів початкових класів у процесі художньої діяльності* визначаємо як саморозкриття і творче самовиявлення “образу-Я” – уявлень про себе, бажань, прагнень, думок, почуттів школярами 6 (7)–10 років у процесі створення і презентації художніх образів.

Потенціал художньої діяльності щодо активізації творчого самовираження полягає в тому, що така діяльність відповідає потребам молодших школярів, які виявляють значний інтерес до різних її видів – малювання, ліплення, аплікації, художнього конструювання та намагаються випробувати себе в найпривабливіших для себе (О. Біла, Л. Виготський, О. Запорожець, Н. Лейтес, Н. Щуркова). Художня діяльність зацікавлює молодших школярів ще й тому, що в ній художня творчість природно поєднується з грою, спілкуванням, а результатом постають художні образи як відтворення навколишнього через індивідуальне забарвлення внутрішнього світу особистості (Т. Казакова, Т. Комарова, Н. Сакуліна, О. Фльоріна, Н. Халезова та інші).

Мистецтвознавці, психологи, педагоги (А. Бакушинський, Н. Ветлугіна, С. Коновець, Б. Неменський, Б. Юсов, П. Якобсон та інші) відзначають значущість художньої діяльності у формуванні цілісної особистості, підкреслюють її унікальність як засобу творчого розвитку, що сприяє пізнанню, всіляко збагачує фізичну, моральну, емоційно-почуттєву, естетичну сфери, гармонізує людину з навколишнім світом.

Стосовно молодших школярів, як найбільш дієві виокремлюються такі різновиди художньої діяльності: малювання, ліплення, аплікація, художнє конструювання. Кожен з різновидів володіє власним потенціалом для розвитку творчого самовираження молодшого школяра: малювання актуалізує зоровий і руховий досвід учня, відображає рівень пізнання ним предметної дійсності, змісту подій і взаємин між людьми та стає формою і засобом встановлення комунікації з оточенням, самопрезентації, самоствердження; в аплікаціях виявляється образно-асоціативне мислення, фантазія, використовується сенсорний досвід і комбінаторні здібності у символічному відображенні навколишнього; ліплення надає можливість моделювати світ і своє уявлення про нього у просторово-пластичних образах; створювані молодшими школярами конструкції і моделі з різних матеріалів відображають інтереси та прагнення учнів, допомагають їм творчо освоювати духовний і матеріальний світ у взаємозв’язку та реалізують потребу у створенні нових речей практичного застосування.

З огляду на такі особливості молодших школярів, як легка збудливість, ранимість психіки, нестійкість мимовільної уваги, швидка втомлюваність від одноманітної роботи та вікову специфіку творчого самовираження, зроблено припущення про необхідність педагогічного супроводу творчого самовираження з метою підвищення ефективності цього процесу.

Узагальнення наукових джерел і педагогічної практики дало змогу зробити висновок, що для такого педагогічного супроводу, оптимального у молодшому шкільному віці, необхідною є *активізація творчого самовираження* учнів у художній діяльності, що постає як комплекс педагогічних засобів спонукання особистості до творчого самовираження. А саме: мотивування учнів до розкриття своєї особистості художніми засобами; залучення до художньо-творчої взаємодії і мистецького спілкування з однолітками та дорослими; стимулювання творчо проявляти себе у різних видах художньої діяльності й цим багаторазово переживати радість творчості та широкий спектр позитивних емоцій.

У *другому розділі – “Особливості творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності”* – розкрито можливості санаторних шкіл-інтернатів щодо активізації творчого самовираження учнів початкових класів у процесі художньої діяльності; визначено критерії та показники творчого самовираження молодших школярів; вивчено стан сформованості творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності; представлено методику і процедуру констатувального етапу експерименту та подано його результати.

Важливою ланкою в системі освіти України є *санаторні школи-інтернати*, які, згідно з наказом Міністерства освіти та науки України № 363 від 12.06.2003 “Про затвердження Положення про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат”, визначаються як загальноосвітні навчальні заклади I–II, I–III ступенів відповідного медичного профілю, що забезпечують короткочасне перебування школярів, у тому числі учнів молодшого шкільного віку, і спрямовані на відновлення й зміцнення їх здоров’я, загальноосвітню підготовку та виховання особистості. Вихованці санаторних шкіл-інтернатів періодично потребують особливих умов життєдіяльності для корекції й покращення свого здоров’я, які реалізуються у комплексі медико-реабілітаційних процедур, навчально-виховних, дозвіллевих, арт-терапевтичних форм і видів роботи з учнями.

Вивчення нормативної бази та інших документів, досвіду діяльності зазначених установ дозволило виокремити особливості навчально-виховного процесу санаторних шкіл-інтернатів, які розкривають оптимальні можливості цих закладів у напрямі активізації творчого самовираження молодших школярів через взаємозв’язок урочного і позаурочного часу із залученням варіативних форм та методів роботи з учнями 6 (7)–10 років на основі врахування їхніх інтересів і потреб, а саме:

– наявність у розпорядку дня молодших школярів режимних моментів (групових і колективних прогулянок, міні-екскурсій, теренкурів, сонячних і повітряних ванн, дихальної і лікувально-оздоровчої гімнастики на свіжому повітрі), які є сприятливими для залучення вихованців до пізнання природного середовища з його багатим ландшафтом, рослинно-тваринним світом, що може стимулювати у них художньо-творчі прояви з використанням художніх і природних матеріалів й спонукати відрефлексовувати свої думки, емоції, почуття у художній творчості;

– можливість запровадження у навчально-виховну роботу закладів курсів, факультативів, гуртків, у тому числі й художнього спрямування, особистісно орієнтованих методик і технологій, що сукупно здатне посилювати педагогічну підтримку творчого самовираження учнів.

Для вивчення стану творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності було визначено *критерії та відповідні показники*.

Показниками мотиваційно-емоційного критерію є: потреба у художньо-творчому самовираженні; інтерес до інтерпретування і створення художніх образів; спрямованість на емоційно-естетичний тип взаємодії з навколишнім світом).

Показниками когнітивного критерію визначено: розуміння понять образотворчого мистецтва; усвідомлення виразності засобів образотворчого мистецтва (колір, композиція, форма, ритм, величина) у створенні художнього образу); уявлення про розмаїття художніх технік і способів творчого самовираження).

Показниками діяльнісно-результативного критерію є: експериментування з художніми матеріалами та інструментами; комбінування і створення нових художніх технік та прийомів роботи; уміння втілювати власні задуми художніми засобами.

Показниками комунікативного критерію визначено такі: позитивна взаємодія з іншими людьми у процесі співтворчості; уміння продуктивно обговорювати результати своєї художньої творчості та художніх робіт інших; готовність презентувати свої художні роботи іншим.

Експериментальною базою дослідження стали республіканські навчальні заклади Міністерства освіти і науки, молоді та спорту Автономної Республіки Крим “Євпаторійська загальноосвітня санаторна школа-інтернат I–III ступенів”, “Лівадійська загальноосвітня санаторна школа-інтернат I–III ступенів”, “Феодосійська загальноосвітня санаторна школа-інтернат I–III ступенів”, “Джанкойська загальноосвітня санаторна школа-інтернат I–III ступенів”, “Алупкинська загальноосвітня санаторна школа-інтернат I–III ступенів” та санаторна школа-інтернат I–II ступенів № 20 Шевченківського району м. Києва.

Для діагностування творчого самовираження молодших школярів у художній діяльності застосовувалися авторські методики, що дозволили виявити: мотивацію учнів до художньо-творчої діяльності (бесіда “Розкажи про свої захоплення”, інтерв’ю “Якби ти був чарівником”, гра-експеримент “Змішай фарби”, гра-дослідження “Кольорові плями”); емоційні переживання і стани вихованців (фасилітована дискусія “Інтерв’ю біля картини”); уявлення учнів про засоби художньої виразності (творче завдання “Створи натюрморт”), а також художньо-творчі уміння (творче завдання “Домалюй композицію” – на основі методики Е. Торренса) та здатність до співтворчості і колективно-групової взаємодії (творче завдання “Намалюємо разом” – адаптована методика Р. Калініної, авторський протокол спостережень за молодшими школярами в процесі виконання групових і колективних творчих завдань).

Отримані результати дали змогу виявити та схарактеризувати *рівні* творчого самовираження учнів: трансляційно-стереотипний, ситуативно-творчий і активно-творчий.

Молодшим школярам з *активно-творчим рівнем* притаманні: емоційність і відкритість у пізнанні нового, стійка потреба у творчому самовираженні в навчальних завданнях та у самотійній роботі; наявність знань щодо понять образотворчого мистецтва, уявлень про художні засоби, техніки, способи та їх самотійний вибір у створенні художніх образів, що відзначаються оригінальністю; здатність відобразити

свої думки і почуття художніми засобами та використовувати їх для поліпшення свого емоційного стану; прояви активності в експериментуванні, перетворенні і створенні нових художніх технік для втілення художніх образів, які свідчать про емоційно-естетичний тип взаємодії учнів з навколишнім світом; уміння спілкуватися на мистецькі теми, продуктивно обговорювати результати своєї художньої творчості.

Для учнів, які виявили *ситуативно-творчий* рівень, характерні: ситуативна потреба у творчому самовираженні художніми засобами, в інтерпретуванні художніх образів з необхідністю педагогічної підтримки; фрагментарні знання й уявлення про можливості мови образотворчого мистецтва і художніх технік у створенні художніх образів; недостатньо розвинена здатність позитивно впливати на свій внутрішній стан художніми засобами; схильність до наслідування у художній діяльності, використання в процесі творення певних технік, експериментування і комбінування в їх межах; недостатня ініціативність і прояви конфліктних відносин у процесі співтворчості, обговорення й демонстрації своїх робіт; зміст художніх образів свідчить про нейтральний тип взаємодії з навколишнім світом.

Учням *трансляційно-стереотипного* рівня властиві: закритість і низька емоційність у пізнанні навколишнього світу, вияв потягу до творчого самовираження у художній діяльності і використання художніх засобів переважно у навчальних завданнях та за наявності зовнішніх стимулів; окремі знання про поняття і засоби виразності, недостатнє володіння художніми техніками і вміння їх застосовувати у створенні художнього образу; схильність до копіювання зразків у інтерпретації та виконанні робіт, здатність до використання кількох знайомих технік, невміння комбінувати і створювати нові для втілення власних задумів; невміння впливати на свій внутрішній стан з метою його покращення; виявлення пасивної позиції у процесі співтворчості, колективних обговорень на мистецькі теми; зміст художніх образів свідчать про негативний тип взаємодії з оточенням.

За результатами констатувального етапу експерименту з'ясовано, що для 29,4 % молодших школярів характерним є трансляційний-стереотипний рівень творчого самовираження; активно-творчим володіють 24,2 % учнів; ситуативно-творчий рівень продемонстрували більшість респондентів – 46,4 %. Виявлено, що загалом молодші школярі виявляють інтерес до творчого самовираження, але він нівелюється настороженим ставленням до завдань відкритого типу – придумати, створити, продемонструвати іншим нове, а також страхом неправильних відповідей та низької оцінки результату своїх дій. Творчим проявам учнів заважає їхня спрямованість на виконання завдань за зразком, вказівками педагога, регламентованість і заданість орієнтирів діяльності дорослими, що формує дитячу скритність, замкнутість, пасивність, страх відрізнятись від інших вихованців. Зафіксовано, що учні початкової школи є активнішими та ініціативними у художній творчості, якщо вчитель застосовує методи і форми, що враховують індивідуальність вихованця, урізноманітнює спектр прийомів педагогічної підтримки (схвалення, навіювання, порада тощо), надає достатню кількість різноманітних художніх матеріалів для творчості, пропонує твори мистецтва і проекти, що стимулюють молодших школярів до творчості й мистецької взаємодії з іншими.

У третьому розділі – **“Експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов і технології активізації творчого самовираження учнів**

початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності” обґрунтовано педагогічні умови і технологію активізації творчого самовираження молодших школярів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності; представлено їх експериментальну перевірку в навчально-виховному процесі санаторних шкіл-інтернатів; подано результати дослідження.

Педагогічними умовами, які сприяють творчому самовираженню молодших школярів санаторних шкіл-інтернатів в процесі художньої діяльності, визначено такі: опанування молодшими школярами понять образотворчого мистецтва в контексті пізнання законів природи; упровадження регіонального компоненту у зміст художнього навчання і виховання санаторних шкіл-інтернатів; розширення можливостей творчого самовираження учнів 6 (7)–10 років у процесі використання нетрадиційних художніх технік; ампліфікація художнього досвіду учнів початкових класів в умовах гурткової роботи санаторних шкіл-інтернатів.

Упровадження першої педагогічної умови – *опанування молодшими школярами понять образотворчого мистецтва в контексті пізнання законів природи* – ґрунтувалося на розумінні того, що поняття становлять необхідний базис для творчого самовираження; передбачалося, що учень 6 (7)–10 років як активний суб’єкт навчально-виховного процесу опановує ці поняття і здобуває необхідні знання під час таких форм урочної і позаурочної роботи, як уроки на свіжому повітрі, теренкури, міні-екскурсії, походи, прогулянки. Організовані педагогами спостереження, дослідження, обговорення природних об’єктів, явищ та їх властивостей дозволяли учням осягнути сутність законів природи – гравітації, рівноваги, симетрії, оптики, ритму й на цій основі засвоювати поняття образотворчого мистецтва такі як композиція, форма, колір, об’єм, простір, рух тощо, а також засоби образотворення та їх виражальні можливості у створенні художніх образів. Розроблений комплекс художніх ігор-вправ давав учням можливість відчувати, пережити, уявити різні настрої, емоції, почуття, думки, висловити їх і передати художньою мовою під час виконання творчих завдань (“Який настрій у моря”, “Про що шепочуть дерева листям”, “Що навіює вітерець”).

Друга педагогічна умова – *впровадження регіонального компоненту у зміст художнього навчання і виховання в санаторних школах-інтернатах* – реалізувалася шляхом залучення молодших школярів до цінностей образотворчого мистецтва регіону, де розташована санаторна школа-інтернат. Передбачалося, що занурення у мистецтво краю, представленого творами художників і майстрів народного мистецтва, оптимізуватиме творчий розвиток молодших школярів через пізнання національного світогляду і культурних цінностей народу. Учня кримських санаторних шкіл-інтернатів було запропоновано віртуальні подорожі до майстерень сучасних діячів образотворчого мистецтва, ознайомлення з творами різних жанрів і стилів кримських художників і майстрів (А. Москаленко, А. Моїсеєнко, Т. Шевченко, А. Чеботар, Р. Фальк, М. Волошин, І. Крачковський та інші) на слайд-презентаціях, творчі завдання за тематикою картин – пластичні етюди (“Оживи скульптуру”, “Діалог персонажів картини”), дискусії (“Що я можу розказати про картину”).

Дотримання третьої педагогічної умови – *розширення можливостей творчого самовираження учнів 6 (7)–10 років у процесі використання нетрадиційних художніх технік* – сприяло інтенсифікації творчого самовираження молодшого школяра у

різноманітних видах художньої діяльності. З цією метою педагогами створювався художньо-експериментальний простір для творчого самовираження учнів на базі санаторних шкіл-інтернатів (на уроках, у позаурочних заходах, святах) та у природному середовищі (прогулянки, екскурсії, теренкури), в якому вихованці самостійно експериментували з різними художніми, покидьковими і природними матеріалами; комбінували плями, лінії, форми, поєднували різні художні прийоми і техніки у процесі створення художніх образів; імпровізували на вільні теми й сюжети. Максимально повному творчому самовираженню учнів сприяло опанування й дослідження в художніх вправах-експериментах можливостей нетрадиційних технік (пуантилізм, енкаустика, фротаж, набризк, малювання на наждачному папері, аплікація з цукеркових обгорток та інші), що були систематизовані дисертантом за використаними матеріалами та за способом утворення зображення. Розроблені художньо-творчі завдання із застосуванням природних матеріалів (камінців, кори дерев, сухоцвітів, сухого листя, плодів) дозволяли молодшим школярам відчутти красу, гармонію, довершеність навколишнього світу як джерела художньої творчості (індивідуальні творчі завдання – “Картина з гілочок”, “Мова кам’яних форм”, колективні творчі проекти “Стародавні ієрогліфи” – малювання за допомогою відбитків рук і ніг, гострих предметів на мокрому піску, “У печері гірського короля” – складання скульптур з каміння, “Казкові ландшафти” – створення пейзажів із природних матеріалів).

Важливим ефектом застосування нетрадиційних художніх технік стало усвідомлення молодшими школярами можливостей художніх засобів впливати на власні емоції, почуття та уміння обирати певні засоби для корекції своїх страхів, зняття агресії та дискомфортичних проявів.

Для реалізації четвертої педагогічної умови – *ампліфікація художнього досвіду учнів початкових класів в умовах гурткової роботи санаторних шкіл-інтернатів* – було розроблено авторську програму і систему занять гуртка з художньої діяльності молодших школярів “*Художні казки кримської природи. Створюємо власноруч*”, що розширювало кругозір, збагачувало емоційно-почуттєву сферу учнів переживанням інформації про природу, мистецтво й культуру регіону побутування – Криму та сприяло виявленню власних думок, почуттів у художній творчості (тематика курсу: “Пам’ятники історії Криму в аплікаційній діяльності”, “Загадковий світ рослин в нетрадиційних прийомах малювання”, “Ландшафтні пам’ятки природи в комбінованих техніках і роботі з воском”, “Стихії природи в художніх техніках”, “Світ тварин у природних формах”). Кожне заняття гуртка вибудовувалося за алгоритмом: емоційне входження у тему (дослідження контуру природного об’єкта – “На що схоже?”, пластична імпровізація, вірш-гра, загадка); ознайомлення з казкою-легендою, обговорення її змісту в евристичній бесіді, творчих завданнях (розігрування фрагментів, придумування власного завершення казки-легенди); інтерпретація роботи кримського художника відповідної тематики (виявлення особливостей зображення досліджуваного об’єкта кримської природи), підготовка до виконання творчої роботи (художні експерименти, вправи – “незвичайні сліди”, “що набризкав кольоровий дощик”, “пухнасті тваринки”); творча робота (“намалюйте на морі місячну доріжку, щоб мешканці Місяця повернулися додому”, “домалюй дубу гілочки і “оживи” його”), демонстрація роботи учнями і обговорення їх результатів у групі.

У гуртковій роботі використовувалися індивідуальні і колективні форми, зокрема малі форми роботи (виставки, колективні творчі завдання, творчі проекти і їх презентація, тіньовий театр), які сприяли налагодженню взаємодії учасників у процесі співтворчості, викликали емоції радості, успіху від спільної справи.

Формувальний експеримент проводився на базі санаторних шкіл-інтернатів Криму для дотримання єдиних умов експериментального дослідження.

Реалізація всіх педагогічних умов забезпечувалася впровадженням спеціально розробленої *технології* активізації творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності як системи процедур поетапного розгортання процесу художньо-творчої діяльності школярів у єдності змісту, методів мотивування учнів до максимально повного розкриття своєї особистості художніми засобами, форм урочної і позаурочної діяльності, прийомів активізації художньої творчості, які спрямовувалися на досягнення мети – підвищення рівнів творчого самовираження молодших школярів. Етапами технології визначено *споглядально-наслідувальний, пошуково-пізнавальний, творчо-активний, творчо-репрезентативний, рефлексивний*, які пронизували дію усіх педагогічних умов. Відповідно до етапів добиралися *групи методів*.

На першому (*споглядально-наслідувальному*) етапі робота з учнями спрямовувалась на активізацію сприймання й емоційно-почуттєвої сфери учнів, збагачення вражень молодших школярів про красу і різноманіття навколишнього світу, привертання уваги до об'єктів природного середовища, творів мистецтва, а також ознайомлення з багатоманіттям художніх матеріалів і інструментів та їх виражальними можливостями. Це сприяло першим проявам творчого самовираження у наслідуванні художніх зразків – робіт дорослих і однолітків, у художньому експериментуванні з різними художніми техніками і прийомами, в інтерпретації художніх образів творів різних жанрів, видів образотворчого мистецтва, у презентації створених поробок, аплікацій, малюнків. Застосовувалися *ігрові й дослідницькі методи*: споглядання, милування природою, сприймання творів мистецтва (вправи-споглядання, вправи-милування); спостереження, активне дослідження природних об'єктів, явищ з виокремленням їх властивостей (ігри-вправи “Пильне око”, “Чутливі пальчики”, “Уважне вухо”), ігри з природними матеріалами, ігри-порівняння образів природи з художніми образами.

У перебігу другого (*пошуково-пізнавального*) етапу учнів заглиблювали у пізнавально-творчий процес через надання стимулів для творчості (мистецька інформація, факти, твори) шляхом застосування таких *методів*: методу занурення (адаптація методики М. Щетиніна) (одно-, двопредметне, тематичне (занурення в образ), евристичне (метапредметне); проблемно-пошукових і евристичних методів (незавершені ситуації, евристичні бесіди, проблемний виклад матеріалу) під час тематичних гурткових занять, екскурсій, а також методу фасилітованої дискусії. Це сприяло обговоренню учнями вражень, думок і почуттів, продукуванню невідомого раніше результату у вигляді ідеї, припущення, висловлення у вербальній формі та їх реалізації у самостійній художній творчості, під час якої вони застосовували опановані знання з образотворчого мистецтва, комбінували прийоми і способи художньої діяльності, придумувати нові техніки. У такий спосіб забезпечувалася

активізація образно-асоціативного мислення, уяви, фантазії учнів, а результатом стало народження власних художніх образів та пошук способів їх втілення.

Упродовж третього (*творчо-активного*) етапу творчому самовираженню сприяла серія альтернативних завдань різного рівня складності, змісту і тематики, які самостійно обиралися учнями, що підвищувало їх самооцінку і заохочувало до художньої творчості: *завдання когнітивного типу* (закінчення історій на мистецьку тему; переклад з однієї мистецької мови іншою – “Намалюй музику”, “Оживи скульптуру”); *завдання креативного типу* (придумай руховий, візуальний, музичний образ та відтвори його художніми засобами; створи художній винахід (ребус, символ, емблему); *завдання евристичного типу* (запропонуй свій спосіб зображення; склади загадку про мистецьке поняття).

Четвертий (*творчо-репрезентативний*) етап мав на меті активізацію творчого самовираження молодших школярів в різновидах художньої діяльності, формування у них ініціативної позиції у співтворчості з іншими через групову і колективну форми мистецької взаємодії з однолітками та дорослими, набуття досвіду співучасті у творчих проектах, удосконалення вмінь презентації робіт. Застосування *творчих* (творчі проекти, мозковий штурм, розв’язання суперечностей, синектика – “зробити незвичне звичним і навпаки”) і *комунікативних* (діалоги, дискусії, метод вільних асоціацій) *методів* сприяли появі в учнів прагнення створювати художні образи, які б відзначалися новизною, нестандартністю, а також бажання різноманітно й винахідливо презентувати свої роботи (портрет, фоторепортаж, етюди) у різних формах (лист другу, пісня).

На останньому (*рефлексивному*) етапі учнів спонукали розмірковувати над процесом і результатами художньо-творчої діяльності в усних обговореннях, графічних відображеннях самозмін інтересів, почуттів, емоцій (комікс, графік, малювання мультфільмів), у тілесному відображенні (пантоміма, ігри “Німе кіно”).

Порівняння результатів констатувального і контрольного замірювань засвідчило позитивну динаміку творчого самовираження в художній діяльності в ЕГ, де кількість респондентів з активно-творчим рівнем творчого самовираження збільшилася на 9,9 %, із ситуативно-творчим рівнем – на 11,4 %; водночас значно знизився відсоток респондентів із трансляційно-стереотипним рівнем творчого самовираження – на 21,3 %.

У представників КГ позитивні зміни менш виражені; виявлено несуттєве підвищення рівнів творчого самовираження: кількість респондентів з активно-творчим рівнем зросла на 2,1 %, із ситуативно-творчим – на 6,1 %, відсоток респондентів із трансляційно-стереотипним рівнем творчого самовираження зменшився на 8,2 % (табл.).

Таблиця

Динаміка творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності

Рівні творчого самовираження молодших школярів	Контрольна група				Динаміка, %	Експериментальна група				Динаміка, %
	початок експерименту		кінець експерименту			початок експерименту		кінець експерименту		
	особи	%	особи	%		особи	%	особи	%	
	Активно-	6	12,2	7		14,3	+2,1	8	13,1	

творчий										
Ситуативно-творчий	24	49,0	27	55,1	+6,1	29	47,5	36	59,0	+11,4
Трансляційно-стереотипний	19	38,8	15	30,6	-8,2	24	39,3	11	18,0	-21,3

Аналіз експериментальної роботи засвідчив зростання інтересу учнів ЕГ до художньої творчості, потягу до самовираження художніми засобами, зокрема нетрадиційними художніми техніками; посилення уваги до творів образотворчого мистецтва та їх інтерпретації; бажання презентувати та обговорювати разом із однолітками і дорослими свої роботи; вміння усвідомлювати та коригувати свій внутрішній стан через художні образи.

Дослідження продуктів художньої діяльності (композиції, малюнки, аплікації, поробки) показало, що художні образи відображають інтереси, бажання і мрії молодших школярів санаторних шкіл-інтернатів, середовище їх проживання; хлопчики більше тяжіють до зображення техніки (ракети, літаки, машини, танки та ін.), дівчатка відтворюють природу (квіти, фрукти, дерева та ін.); обидві групи із задоволенням зображають представників тваринного світу.

Таким чином, доведено ефективність розроблених педагогічних умов і технології активізації творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності. Вірогідність результатів дослідно-експериментальної роботи підтверджено за допомогою методів математичної статистики.

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано новий підхід до вирішення проблеми активізації творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності. Результати дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання завдань і дали підстави для таких *висновків*:

1. Проблема творчого самовираження учнів початкової школи санаторних шкіл-інтернатів і його активізації у навчально-виховному процесі цих установ є гостро актуальною, але недостатньо вивченою.

Шляхом теоретичного аналізу розкрито сутність поняття “творче самовираження молодших школярів у процесі художньої діяльності” як саморозкриття і творче самовиявлення “образу-Я” – уявлень про себе, бажань, прагнень, думок, почуттів школярами 6 (7)–10 років у процесі створення і презентації художніх образів. Виокремлено етапи творчого самовираження (мотивація особистості до творчого самовиявлення; розкриття потенційних можливостей; пізнання самого себе і навколишньої дійсності у процесі творчої діяльності).

Виявлено, що процес творчого самовираження молодших школярів детермінується віковими особливостями: діти цього віку переважно вмотивовані до творчості, прагнуть реалізувати свої можливості у різних видах діяльності, серед яких особливого значення набуває художня діяльність.

2. Схарактеризовано потенціал художньої діяльності як засобу активізації творчого самовираження молодшого школяра. А саме: художня діяльність є

продуктивною образотворчою діяльністю, в якій молодший школяр відображає дійсність, висловлює і втілює своє ставлення до неї у процесі сприймання й оцінювання творів, здобуття знань про мистецтво і створення художніх образів. Унікальність художньої діяльності як засобу творчого самовираження полягає в тому, що вона відповідає і реалізує природні потреби молодших школярів: їх інтерес та бажання проявити себе у художній творчості, прагнення взаємодіяти з однолітками у співтворчості й спілкуватися на мистецькі теми.

Встановлено, що непересічним потенціалом стосовно молодших школярів володіють такі різновиди художньої діяльності, як малювання, ліплення, аплікація, художнє конструювання, кожен з яких чинить специфічний вплив на творче самовираження молодшого школяра.

Розкрито специфіку художньої діяльності в умовах роботи санаторних шкіл-інтернатів, а саме: художня діяльність може використовуватися як істотний за змістом складник комплексу медико-реабілітаційних процедур, навчально-виховних, дозвіллєвих, арт-терапевтичних форм і видів роботи з вихованцями, які періодично потребують особливих умов життєдіяльності для корекції й покращення свого здоров'я. Можливості санаторних шкіл-інтернатів у напрямі активізації творчого самовираження молодших школярів оптимально розкриваються через взаємозв'язок урочного і позаурочного часу, варіативні форми і методи роботи з учнями 6 (7)–10 років на основі врахування їхніх інтересів і потреб. Цьому сприяє: наявність у розпорядку дня режимних моментів (прогулянок, міні-екскурсій, теренкурів, сонячних і повітряних ванн, дихальної і лікувально-оздоровчої гімнастики на свіжому повітрі), які є сприятливими для залучення вихованців до пізнання природного середовища, що стимулює у дітей художньо-творчі прояви й спонукає максимально відрефлексовувати свої думки та почуття у художній творчості; запровадження курсів, факультативів, гуртків, у тому числі й художнього спрямування, особистісно орієнтованих методик і технологій, що сукупно здатні посилювати педагогічну підтримку творчого самовираження учнів.

3. Визначено критерії та показники творчого самовираження учнів початкової школи санаторних шкіл-інтернатів у художній діяльності: мотиваційно-емоційний (потреба у художньо-творчому самовираженні, інтерес до інтерпретування і створення художніх образів, спрямованість на емоційно-естетичний тип взаємодії з навколишнім світом); когнітивний (розуміння понять образотворчого мистецтва; усвідомлення виразності засобів образотворчого мистецтва (колір, композиція, форма, ритм, величина) у створенні художнього образу, уявлення про розмаїття художніх технік і способів творчого самовираження); діяльнісно-результативний (експериментування з художніми матеріалами та інструментами; комбінування і створення нових художніх технік та прийомів роботи; уміння втілювати власні задуми художніми засобами); комунікативний (позитивна взаємодія з іншими людьми у процесі співтворчості; уміння продуктивно обговорювати результати своєї художньої творчості та художніх робіт інших; готовність презентувати свої художні роботи іншим).

Виявлено рівні творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності: трансляційно-стереотипний, ситуативно-творчий і активно-творчий.

За результатами констатувального експерименту зафіксовано недостатнє усвідомлення молодшими школярами виразних особливостей мови образотворчого мистецтва і його можливостей у власному творчому самовираженні; недостатність досвіду творчого самовираження різноманітними художніми засобами, матеріалами й інструментами у різних видах та в комплексній художній діяльності. З'ясовано, що недоліки спричинені відсутністю планомірного педагогічного супроводу творчого самовираження молодших школярів у санаторних школах-інтернатах.

4. Обґрунтовано педагогічні умови творчого самовираження молодших школярів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності: опанування молодшими школярами понять образотворчого мистецтва в контексті пізнання законів природи; впровадження регіонального компоненту у зміст художнього навчання і виховання в санаторних школах-інтернатах; розширення можливостей творчого самовираження учнів 6 (7)–10 років у процесі використання нетрадиційних художніх технік; ампліфікація художнього досвіду учнів початкових класів в умовах гурткової роботи санаторних шкіл-інтернатів.

5. Розроблено технологію активізації творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності як системи процедур поетапного розгортання процесу художньо-творчої діяльності школярів у єдності змісту, методів мотивування учнів до максимально повного розкриття своєї особистості художніми засобами, форм урочної і позаурочної діяльності, прийомів активізації художньої творчості, які спрямовувалися на досягнення мети – підвищення рівнів творчого самовираження молодших школярів. Виокремлено етапи технології (споглядально-наслідувальний, пошуково-пізнавальний, творчо-активний, творчо-репрезентативний, рефлексивний), які пронизували дію усіх педагогічних умов.

Зіставлення показників творчого самовираження молодших школярів в ЕГ і КГ підтвердило, що впровадження запропонованих педагогічних умов і технології істотно вплинуло на підвищення рівнів творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. *Перспективним вважаємо* вивчення питання активізації творчого самовираження в основній ланці санаторних шкіл-інтернатів засобами різних видів мистецтва.

Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, рекомендовано впровадити у навчально-виховну роботу санаторних шкіл-інтернатів авторську програму і систему занять гуртка з художньої діяльності молодших школярів “Художні казки кримської природи. Створюємо власноруч” з адаптацією до регіональних особливостей означених закладів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Джафарова О. С. Взаимосвязь видов изобразительной деятельности младших школьников / О. С. Джафарова // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. пр. / Криворізький державний педагогічний університет. – Кривий Ріг, 2011. – Вип. 32 – С. 497–505.

2. Джафарова О. С. Нетрадиционные приемы рисования как средство

активизации творческого самовыражения младших школьников / О. С. Джафарова // Наука і освіта. Педагогіка. – 2011. – № 4, червень-липень. – С. 139–142.

3. Джафарова О. С. Нетрадиційні художні техніки у навчанні молодших школярів / О. С. Джафарова // Мистецтво та освіта. – 2012. – № 3. – С. 38–44.

4. Джафарова О. С. Педагогические условия активизации творческого самовыражения младших школьников школ-интернатов в процессе художественной деятельности / О. С. Джафарова // Горизонти освіти. Психологія. Педагогіка : наук.-метод. журн. / Ун-т менеджменту освіти НАПН України, Севастопольський міський гум. ун-т. – Севастополь : Рібест, 2012. – № 3 (36). – С. 99–105.

5. Джафарова О. С. Творче самовираження як наукова проблема / О. С. Джафарова // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницьк : ХГПА, 2012. – Вип. 11. – С. 76–80.

6. Джафарова О. С. Діагностика творчого самовираження учнів / О. С. Джафарова // Мистецтво та освіта. – 2014. – № 2 (72). – С. 13–20.

7. Джафарова О. С. Критерії і показники творчого самовираження учнів початкових класів шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності / О. С. Джафарова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – Ялта : РВВ КГУ, 2014. – Вип. 42, ч. 4. – С. 116–124.

8. Джафарова О. С. Психолого-педагогічна характеристика учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів / О. С. Джафарова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – Ялта : РВВ КГУ, 2014. – Вип. 45, ч. 2 – С. 77–84.

Статті в зарубіжних наукових періодичних виданнях

9. Dzhafarova O. S. Психолого-педагогические подходы к определению самости как ядра творческого самовыражения личности / Oksana Dzhafarova // Pedagogy and psychology. – 2015. – III (23), Issue: 46. – С. 63–66.

Навчально-методичне видання

10. Джафарова О. С. Художественные сказки крымской природы. Создаем своими руками / О. С. Джафарова. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2014. – 92 с.

Статті у збірниках матеріалів конференцій

11. Джафарова О. С. Нетрадиционные приемы рисования как средство активизации творческого самовыражения младших школьников / О. С. Джафарова // Дошкольная, преддошкольная и начальная ступени образования : материалы Первого международного педагогического конгресса, (30 июня – 2 июля 2011 г.) / гл. ред. Богуш А. М. – Одесса : Абриос Компани, 2011. – С. 57–59.

12. Джафарова О. С. Основні підходи до визначення творчого самовираження в науковій літературі / О. С. Джафарова // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали наук.-практ. конф. (за результатами науково-дослідної роботи Інституту проблем виховання НАПН України) [“Виховання дітей та учнівської молоді в соціокультурному просторі сучасних освітніх закладів”], (Київ, 10–11 жовт. 2011 р.) / за ред.: І. Д. Беха, О. В. Мельника. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2011. – Вип. 1. – С. 29–31.

13. Джафарова О. С. Технология активизации творческого самовыражения младших школьников в процессе художественной деятельности / О. С. Джафарова

// Культурно-мистецьке середовище: творчість та технології. – К. : НАКККіМ, 2012. – С. 187–189.

14. Dzhafarova O. S. Methods of enhancing creative expression of children of primary school in the artistic activities / Oksana Dzhafarova // Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives : proceedings of the 1st International symposium “East West” Association for Advanced Studies and Higher Education. – Vienna, 2013. – P. 184–189.

15. Джафарова О. С. Художня діяльність як засіб активізації творчого самовираження учнів початкових класів шкіл-інтернатів / О. С. Джафарова // Актуальні питання мистецької педагогіки : зб. наук. пр. / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницьк : ХГПА, 2014. – Вип. 3. – 141 с. – С. 32–36.

16. Джафарова О. С. Условия активизации творческого самовыражения младших школьников в процессе знакомства с искусством Крыма / О. С. Джафарова // Мистецька освіта в культурному просторі України ХХІ століття : зб. матеріалів Міжнар. наук.-творчої конф., (Київ, Одеса, 28–30 квіт. 2015 р.). – К. : НАКККіМ, 2015. – 367 с.

АНОТАЦІЇ

Джафарова О. С. Активізація творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2016.

Дисертація присвячена проблемі творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності.

Розкрито сутність творчого самовираження учнів початкових класів в процесі художньої діяльності та виокремлено його етапи. Виявлено потенціал художньої діяльності як засобу активізації творчого самовираження молодших школярів.

Визначено критерії та показники (мотиваційно-емоційний, когнітивний, діяльнісно-результативний, комунікативний), виявлено рівні (активно-творчий; ситуативно-творчий, трансляційно-стереотипний) творчого самовираження учнів початкової школи санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності.

Обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови та розроблено технологію активізації творчого самовираження учнів початкових класів санаторних шкіл-інтернатів у процесі художньої діяльності.

Ключові слова: творче самовираження, художня діяльність, учні початкових класів, санаторні школи-інтернати, технологія, активізації творчого самовираження.

Джафарова О. С. Активизация творческого самовыражения учеников начальных классов санаторных школ-интернатов в процессе художественной деятельности. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Институт проблем

воспитания НАПН Украины, Киев, 2016.

В диссертации исследуется проблема творческого самовыражения учеников начальных классов санаторных школ-интернатов в процессе художественной деятельности.

Раскрыто содержание понятия “творческое самовыражение учеников начальных классов в процессе художественной деятельности” как самораскрытие и творческое самовыявление “образа-Я” (представлений о себе, желаний, стремлений, мыслей, чувств) школьниками 6 (7)–10 лет в процессе создания и презентации художественных образов. Выделены этапы творческого самовыражения в художественной деятельности.

Охарактеризован потенциал художественной деятельности как средства активизации творческого самовыражения младших школьников.

Определены критерии и показатели творческого самовыражения учеников начальных классов санаторных школ-интернатов в художественной деятельности: мотивационно-эмоциональный (потребность в художественно-творческом самовыражении, интерес к интерпретированию и созданию художественных образов, направленность на эмоционально-эстетический тип взаимодействия с окружающим миром); когнитивный (понимание понятий изобразительного искусства; осознание выразительности средств изобразительного искусства в создании художественного образа, представление о разнообразии художественных техник и способов творческого самовыражения); деятельностно-результативный (экспериментирование с художественными материалами и инструментами; комбинирование и создание новых художественных техник и приемов работы; умение воплощать собственные замыслы художественными средствами); коммуникативный (позитивное взаимодействие с другими людьми в процессе сотворчества; умение продуктивно обсуждать результаты своего художественного творчества и художественных работ других; готовность презентовать свои художественные работы другим).

Охарактеризованы уровни творческого самовыражения учеников начальных классов санаторных школ-интернатов: трансляционно-стереотипный, ситуативно-творческий, активно-творческий.

Обоснованы педагогические условия, способствующие творческому самовыражению младших школьников в процессе их художественной деятельности: овладение младшими школьниками понятиями изобразительного искусства в контексте познания законов природы; внедрение регионального компонента в содержание художественного обучения и воспитания в санаторных школах-интернатах; расширение возможностей творческого самовыражения учеников 6 (7)–10 лет в процессе использования нетрадиционных художественных техник; амплификация художественного опыта учеников начальных классов в условиях кружковой работы в санаторных школах-интернатах.

С целью реализации педагогических условий разработана и внедрена в учебно-воспитательный процесс санаторных школ-интернатов технология активизации творческого самовыражения младших школьников как система процедур поэтапного развертывания процесса художественно творческой деятельности школьников в

единстве содержания, методов мотивации учеников к максимально полному раскрытию своей личности художественными средствами, форм урочной и внеурочной деятельности, приемов активизации художественного творчества, для достижения цели – повышения уровней творческого самовыражения учащихся.

Ключевые слова: творческое самовыражение, художественная деятельность, ученики начальных классов, санаторные школы-интернаты, технология, активизация творческого самовыражения.

Dzhafarova O. S. Activizing the creative self-expression of junior pupils of state-sponsored therapeutic boarding schools for children with physical health problems in the process of their artistic activity. – Printed as manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2016.

The dissertation is devoted to the problem of creative self-expression of junior pupils of state-sponsored therapeutic boarding schools for children with physical health problems in the process of their artistic activity.

The essence of the creative self-expression of junior pupils in the process of their artistic activity is disclosed and its stages are marked out. The potential of the artistic activity for activizing junior pupils' creativity is revealed. The criteria are set (emotional and motivational, cognitive, productive, communicative) and the levels distinguished (active creativity, situative creativity, stereotypic transmission) for the creative self-expression of state-sponsored therapeutic boarding school junior pupils in the process of their artistic activity.

Pedagogical specifications have been grounded by the author and the technology of activization of the junior pupils' creativity in state-sponsored therapeutic boarding schools for children with physical health problems in the process of their creative activity has been worked out.

Keywords: creative self-expression, artistic activity, junior pupils of state-sponsored therapeutic boarding schools for children with physical health problems, a technology for activizing creativity of junior pupils of state-sponsored therapeutic boarding schools for children with physical health problems.

Підписано до друку 25.08.2016 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 73.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua